

הרב עדיאל ברויאר

ישיבת תורת החיים - יד בנימין

הלכות מגילה לר' יצחק אבן גיאת

ר' יצחק ב"ר יהודה אבן גיאת

ר' יצחק ב"ר יהודה אבן גיאת הוא הקדמון מבין חכמי ספרד שחלק משמעותי מחיבורו ההלכתי השתמר בידינו. הוא שימש כראש ישיבה בעיר לוסינה עד לפטירתו בשנת ד'תתמ"ט (1089)¹. בלוסינה הייתה קהילה יהודית חשובה, ובתקופות מסוימות אף היו בה רק יהודים².

הפייטן ר' משה אבן עזרא כותב על ריצ"ג: "זקן החבורה והנכבד שבה ועמודה וראשה היה ר' יצחק אבן גיאת ז"ל איש אליסנה [...] מושל ברסן היצירה העברית ופרש מערכת הלשון הסורית. דבר נמלצות וחבר ברורות. אהב להלל את גדולי זמנו ולהספיד את נכבדי שעתו. כתב טיוטות של חבורים רבים בהלכה ובלשון, ולא ניתנה לו שהות להכין עותק נקי אלא למעטים מהם³. הרבה מכל קודמיו בענייני הפרישות והתפללות והאבל והקינות, אולם נפל מהם בשירה השקולה מפני דלות ידיעתו בחכמת

* במבוא זה כללתי גם דברים ששמעתי מפי פרופ' שמחה עמנואל בקורס על חכמי ספרד ותורתם. תודתי לו על שהסכים גם לעבור על הדברים ולהעיר את הערותיו. כמובן, האחריות רובצת עליי.

1 בספר תולדות אדם לר' שמואל אלגאזי נכתב שריצ"ג נפטר בן נ"א שנה, זאת אומרת שהוא נולד בשנת 1038, שנת פטירתו של רב האי. אבל אשתור טוען שמסורת זו לא מסתדרת עם עדותו של ר' אברהם אבן דאוד המובאת לקמן, שר' שמואל הנגיד ובנו "מכבדים ומנשאים" את ריצ"ג. ר' שמואל נפטר בשנת 1055, ולא מסתבר שהוא כיבד את ריצ"ג כבר בגיל 17 (תולדות אדם, א"מ הברמן [מהדיר], ירושלים תש"ד, עמ' טז; א' אשתור, קורות היהודים בספרד המוסלמית, ב, ירושלים תשכ"ו, עמ' 357-358 הע' 192). לפקפוק זה יש להוסיף את עצם העובדה שהסמוכים לזמנו של ריצ"ג, ר' משה אבן עזרא ור' אברהם אבן דאוד, לא מזכירים את גילו של ריצ"ג, ולא ברור מאיפה שמע על כך ר' שמואל אלגאזי. על אף פקפוקים אלו, יש להעיר שדברי ר' משה אבן עזרא המובאים לקמן, שריצ"ג החל לחבר חיבורים רבים ולא סיים אלא מעט, עשויים לחזק את האפשרות שריצ"ג נפטר בגיל צעיר יחסית. ויש לצרף לכך את התיאור של ראב"ד על פטירת ריצ"ג ממחלה. אך אין בכל זה כדי להעמיד מסורת זו על חזקתה כפי שהיא, ומסתבר שריצ"ג נולד לפני כן, אולי שנים אחדות בלבד.

2 תשובות רב נטרונאי גאון, י' ברודי (מהדיר), ירושלים תשע"א², סי' קנה עמ' 279.

3 המקור כולו בערבית. כך הציע פרופ' מ"ע פרידמן לתרגם את המשפט הזה במכתבו אליי. הוא ציין גם שאפשר לתרגם "ולא השתהה", במקום "ולא ניתנה לו שהות". כעין זה מתורגם במבוא להל' ריצ"ג (שערי שמחה, א, פירטה תרכ"א, עמ' ו), עפ"י תרגומו של ד"ר קייזערלינג. הלקיץ תרגם הפוך: "כתב טיוטות של חבורים רבים בהלכה ובלשון ולא נח עד שליבן, פרט לחלק קטן מהן". ואף הלפר תרגם: "יש לו הרבה חבורים בהלכה ובלשון, ולא שקט עד שברר ולבן כמעט כל דבר".

הערכים. אבל היה נקי הסגנון ופשוט הענינים. למדתי אצלו וקבלתי ממנו, והטפל אשר אצלי טפה מִמֶּתו והמעט אשר בידי זיק מחמתו. נפטר בקרטבה בשנת תתמ"ט לחשבוננו ונקבר באליסנה⁴.

ר' אברהם בן דאוד כותב על ריצ"ג: "והנגידים השנים, רב שמואל ורב יהוסף בנו, מכבדים ומנשאים אותו. וכשנגזרה הגזרה על רב יהוסף הנגיד ברח עזריה בנו לר' יצחק זה הרב, וזכר חסד אבותיו שעשו לו וכבדו ונשאו ורצה להקימו לראש על קהל אליסאנה ושאר קהלות ספרד והוא עודנו נער. אבל אם יי לא יבנה בית שוא עמלו בונו בו, ונפטר ר' עזריה הלוי. ונסמך ר' יצחק בר' יהודה ברבנות עד שנת דתתמ"ט, וחלה מאד והביאוהו עבדיו לקורטובה להתרפא, ונפטר שם ביום שבת. והוציאוהו עבדיו מת מקורטובה וילכו כל הלילה ויאר להם באליסאנה ויקבר שם עם אבותיו. ומוסף על חכמתו ותורתו היה פייטן גדול ויודע בחכמה יונית ורובץ תורה הרבה והעמיד תלמידים הרבה⁵. איננו יודעים מי הם תלמידיו של ריצ"ג, מלבד ר' משה בן עזרא ומלבד ר' יוסף בן סהל שמוזכר בספר הקבלה מיד לאחר הדברים הללו⁶. כמה חוקרים הבינו שגם ר' יוסף אבן צדיק נמנה על תלמידי ריצ"ג, אך הם טעו בהבנת דברי ספר הקבלה⁷. המגדל עוז כותב בכמה מקומות שהרי"ף היה תלמיד של ריצ"ג, אך מידע זה אינו עולה בקנה אחד עם הידוע לנו מתוך מקורות קדומים יותר⁸.

מרדכי מרגליות טוען שריצ"ג היה תלמיד של ר' שמואל הנגיד, ושחלקים נרחבים מהלכותיו שאובים מחיבורי הנגיד. מרגליות אף טוען שהלכות ריצ"ג הן מעין קיצור מעובד של ספרו של הנגיד, הלכתא גבראתא⁹. אולם, בהלכות ריצ"ג יש מספר מובאות

4 ספר העיונים והדיונים, א"ש הלקין (מהדיר), ירושלים תשל"ה, עמ' 73 (=שירת ישראל, ב"צ הלפר [מהדיר], ליפסיה תרפ"ד, עמ' עב).

5 ספר הקבלה, ג"ד כהן (מהדיר), פילדלפיה תשכ"ז, עמ' 60-61.

6 "ומגדולי תלמידיו היה ר' יוסף הדיין בר' יעקב בן סהל חכם גדול ופייטן גדול וירא שמים נסמך בדיניות במדינת קורטובה בשבט שנת דתתע"ג ונפטר בניסן שנת דתתפ"ד ושפט את ישראל י"א שנה". אף הגיעה לידינו שרידי קינה שכתב ר' יוסף על מות ריצ"ג: 'נ' אלוני, 'משירת ספרד ומלשונה - ג', מחקרי לשון וספרות, ד: השירה העברית בימי הביניים, 'י טובי וש' מורג (עורכים), ירושלים תשנ"א, עמ' 295-296. שיר אחר שכתב ר' יוסף על ריצ"ג נראה אף הוא כמו קינה: I. Davidson, 'Poetic Fragments From the Genizah', JQR, 4, 1 (1913), pp. 79-80.

7 ספר הקבלה עמ' 61.

8 הרי"ף ברח לספרד בגיל מבוגר, וריצ"ג נפטר שנה אחת בלבד לאחר מכן, כמתואר בספר הקבלה (עמ' 62): "ונכנס בספרד בשנת דתתמ"ח [...] ונכנס למדינת קורטובה ועמד שם מעט. ואחר כך הלך למדינת אליסאנה ועמד שם עד יום מותו". בהמשך מתואר בספר הקבלה (עמ' 64): "וכן היתה מחלוקת גדולה בין רב יצחק בר' יהודה אבן גיאת ובין ר' יצחק אלפאסי". הפניות לדברי המגדל עוז אסף ר' דוד קונפורטי (קורא הדורות, הפרק השלישי, מודיעין עילית תשס"ח, עמ' כ), ואף הוא לא קיבל את דבריו.

9 הלכות הנגיד, מ' מרגליות (מהדיר), ירושלים תשכ"ב, מבוא עמ' 37-40. בנוגע להיות ריצ"ג תלמיד של הנגיד, ראה לדוגמה עמ' 12.

מפורשות מספרו של הנגיד, והוא אף מביא שמועה אחת שקיבל ממנו. נראה שאין זה מספיק כדי לקבוע שריצ"ג היה תלמידו, אך גם אין בידינו אפשרות לשלול זאת. דבריו של מרגליות על היחס בין החיבורים נראים מופרזים, לכל הפחות עד שניתן יהיה להשוות חלקים נרחבים מהחיבורים זה לזה. על שני עניינים אלו כבר העיר שרגא אברמסון¹⁰.

יתכן שהמשורר והחכם ר' יהודה אבן גיאת, חברו של ר' יהודה הלוי, היה בנו של ריצ"ג, אבל אין בידינו ראיה מוחלטת לכך. בנוסף, אנו יודעים על משורר ספרדי ששמו ר' שלמה אבן גיאת, ויתכן שאף הוא מבני משפחתו¹¹.

לפי עדות ר' משה אבן עזרא הנ"ל, כתב ריצ"ג טיוטות לחיבורים רבים בהלכה ולשון, אך רק מעטים מהם הוא זכה להשלים. מכל מקום, אין ספק שיצירתו המוגמרת של ריצ"ג רחבה ומגוונת: ספר הלכות, פירוש לכמה מסכתות בתלמוד ולסדרי זרעים וטהרות במשנה¹², מאות פיוטים¹³, פירוש לקהלת ותשובות הלכתיות. אולי ריצ"ג כתב

10 ש' אברמסון, 'מתורת רב שמואל הנגיד מספרד', סיני, ק (תשמ"ז), עמ' טז-יח ועמ' כד.
 11 על ר' יהודה ראה את דברי ע' פליישר בתוך: ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, עדכן והשלים ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 506-516. על ר' שלמה ראה שם, עמ' 516-517.
 12 ד' גרינברגר, 'ספר הנר (כתאב אלסראג)': פירושו של ר' יצחק אבן גיאת למסכתות פסחים ובבא מציעא, גנוי קדם, יא (תשע"ה), עמ' 9-57. גרינברגר לא ראה לנכון להדפיס, ואף לא להזכיר, שני קטעים חתומים נוספים מהפירוש לפסחים, שניהם נמצאים בספריית בית המדרש לרבנים בני-זורק: ENA 3001.13; ENA 3691.4. לפי קטלוג דנציג, קטעים אלו עוסקים בבבלי פסחים קיא ע"ב-ק"ב ע"א, קטז ע"א. בקטעים אלו מוזכרים: [רב] נחשון, קאל רב האיי, ר' חננאל, בעץ' אלשיך. דברי הגאונים הם בנוגע לקפא. דברי רב האיי מוזכרים לנו בניסוח קרוב אך כנראה לא מלא: אוצר הגאונים לפסחים, תשובות, סי' פח עמ' 152 (תשובת רב האיי מוזכרת גם בדברי ר' שלמה אלסנארי שהובאו בקטע אוקספורד, MS Heb. D.61, דף א33).

13 על סמך שני מקורות החליט א' אשתור ([לעיל הע' 1], עמ' 91) שריצ"ג "עצמו קיבץ את פיוטיו, סידר אותם לפי סדר התפילה וצירף אליהם הלכות הנוגעות להן עד שנהיו 'מחזור'". אשתור הבין כי ה"מחזור" שמיוחס לריצ"ג באותם מקורות הוא סדר תפילה שלם עם פיוטים והלכות. אולם, גם אם כוונת הכותבים באותם מקורות לומר שריצ"ג חיבר מחזור, הרי שמחזור עשוי להיות קובץ פיוטים למאורע מסוים, ולא דווקא במובן שבו אנו משתמשים במילה זו כיום. המקור הראשון (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקלח) מתייחס לפיוט ליוה"כ, ואכן ליום זה כתב ריצ"ג "מעמד" שלם הכולל פיוטים לכל תפילות היום. בדרך דומה יש להבין גם את המקור השני (שו"ת הרשב"א ח"א סי' צב), שמתייחס לסליחה שכתב ריצ"ג (השווה גם לדברי ר' ידעיה הפניני, שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיח, שמתייחס לפיוטים רבים מריצ"ג לימי התשובה). בהתאם לכך, בקטע קמברידג', TS 10J13.16, מבקש הכותב האנונימי משמואל החזן שישלח לו "כתאב אלענצרה אלמערופ לכן גיאת ז"ל". כלומר: ספר חג השבועות הידוע של בן גיאת ז"ל. הדעת מתקשה לקבל אפשרות שריצ"ג כתב חיבור הלכתי על חג השבועות או אף הקדיש לו פרק בספרו. מתבקש להציע שאף כאן מדובר באסופה של פיוטי ריצ"ג לחג השבועות, אפשרות זו גם מתאימה לכך שחזן מחזיק בחיבור זה. לעדות זו עשויה להיות חשיבות להערכת היקף יצירתו הפייטנית של ריצ"ג, מכיוון שדווקא לחג השבועות לא השתמרו בידינו פיוטים רבים מפרי עטו (העובדה שמדובר בחיבור "ידוע" אינה קשה,

גם פירוש למסכת אבות¹⁴. חיבוריו של ריצ"ג התפשטו אף לארצות רחוקות, כגון מצרים וארם צובה¹⁵.

הלכות ריצ"ג

שמו של ספר ההלכות של ריצ"ג לא היה ידוע, ולכן המהדיר המציא לו שם: "מאה שערים". את המהדורה, הכוללת גם את הערות המהדיר, הוא כינה: "שערי שמחה". ברשימת ספרים של ר' יוסף ראש הסדר ממצרים, בן דורו של הרמב"ם, מכונה החיבור "הלכות כלולות", ואולי זהו שמו המקורי¹⁶. אך אי אפשר להתעלם מהאפשרות שמחברו לא העניק לו שם¹⁷.

ר' מנחם המאירי כותב שריצ"ג "חבר הלכות קצרות בכל התלמוד"¹⁸. להלן רשימת החטיבות שיש בידינו עדויות ברורות על קיומן בחיבור. רשמתי תחילה את החטיבות שנראה שניתן לקבוע את מקומן בחיבור, עפ"י מקומן בכ"י פריס¹⁹ וברשימת הספרים

שכן אפשר שהוא ידוע למכותבים, ולא דווקא מפורסם בציבור). אולם, ישנה אפשרות שהכוונה לר' יהודה אבן גיאת ולא לריצ"ג. (תודתי לפרופ' שולמית אליצור על עצותיה בנוגע להערה זו).

14 במקום אחד מביא הרשב"ץ מכלי שני ("כן מצאתי") את גירסת ריצ"ג במשנה אבות פ"ב מ"א. הרב זייני הסיק מכך שריצ"ג כתב פירוש על אבות (מגן אבות, א"ר זייני [מהדיר], ירושלים תש"ס, עמ' 90 הע' 23).

15 ארם צובה - ריצ"ג מוזכר מספר פעמים בסידור ר' שלמה בן נתן. מקובל כיום במחקר שסידור זה נכתב באזור ארם צובה במאה ה-12. גם ר"י אלמדארי, מחכמי אר"צ בראשית המאה ה-13, משתמש רבות בחיבורי ריצ"ג. מצרים - ר' יוסף ראש הסדר החזיק בחיבוריו של ריצ"ג, כמפורט לקמן.

16 ראה להלן הע' 20.

17 כנגד העדות ברשימת הספרים ניצבת העובדה שהחיבור אינו מוזכר בשמו באף מקור אחר שבידינו, וזאת על אף שראשונים רבים השתמשו בו. ולכן אני נוטה יותר לומר שמחברו לא קרא לו שם, ואחד המעתיקים, או ר' יוסף בעצמו, החליט לכוון כך את החיבור. גם בקטע גניזה שהשתמר בו שער של חלק מהחיבור נכתב רק: "הילכות ברכות תאליף [=חיבור] רבינו יצחק הרב המובהק ביר' יהודה גיאת זכרם לברכה" (מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוסף גסטר 1770.18). ראה עליו להלן הערה 59). כאמור לקמן, כ"י פריס, שממנו נדפס החיבור, חסר בתחילתו, ואיננו יודעים כיצד הוא נקרא בפי המעתיק.

18 סדר הקבלה, ש"ז הבלין וא' שושנה (מהדירים), ירושלים תשס"ו³, עמ' 134 (ע"י שם הע' 753). אברמסון כותב שאין לסמוך על תיאור חיבורו של ר' שמואל הנגיד אצל המאירי, שכן הוא לא ראה את החיבור (ש' אברמסון, 'מתורתו של רב שמואל הנגיד מספרד', סיני, ק [תשמ"ד], עמ' יג). נראה לי שקביעתו של אברמסון מבוססת על כך שהמאירי ממעט לצטט את חיבורו של הנגיד (ואולי גם על מיעוט תפוצתו של החיבור בדורות אלו). אלא שאצל המאירי קשה לקבוע דברים שכאלו בגלל שלרוב הוא מכנה את מקורותיו בכינויים, ובמקרה של חכמים כמו הנגיד קשה לדעת למי מתכוון המאירי בכינויו. מכל מקום, במקרה של ריצ"ג אפשר להניח שהמאירי ראה לפחות חלקים מהחיבור.

19 תיאור ראשוני של כ"י פריס מופיע לקמן.

של ר' יוסף ראש הסדר²⁰. לאחר כל חטיבה מצוין אם היא נמצאת בכ"י פריס (פ), ברשימת הספרים (ר) או בשניהם (פר). בהערות ציינתי מקורות נוספים על פי מה שראיתי לנכון:

ברכות (ר)²¹, תפילה (ר)²², ??יבור²³ וברכת כהנים (ר), ברכת מזון וצרכי סעודה (ר)²⁴, יום טוב (ר)²⁵, שבת (ר), עירובין²⁶, פסח (פר)²⁷, חודש וספירת העומר (פר)²⁸, קידוש (פר)²⁹, הבדלה (פר), תעניות (ר)³⁰, תשעה באב (פר)³¹, חנוכה (ר), מגילה

20 נ' אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים: רשימות ספרים מגניזת קהיר, ירושלים תשס"ו, עמ' 334, רשימה 97 שר' 21-26 (להלן: הספרייה).

21 ריצ"ג אף מפנה לחטיבה זו (הל' ר"ה עמ' מד ועמ' נז). כאמור לעיל, נמצא קטע גניזה אחד של תחילת חטיבה זו, והוא עוסק בזמן ק"ש של ערבית שנידון בתחילת מסכת ברכות. המובאות מהחטיבות הנוגעות למסכת ברכות נאספו: לקוטי ר' יצחק בן יהודה אבן גיאת: מסכת ברכות, ח"צ טויבש (עורך), ציריך תשי"ב.

22 ריצ"ג אף מפנה לחטיבה זו (הל' תשובה עמ' סא).

23 קטע הגניזה קטוע, ולא ברור כיצד יש לקרוא. לפי מה שניכר, האות שלפני ה"ו"ד היא צד"י או עי"ן. קצת נראה יותר שהיא עי"ן (וכך פורסם ב"הספרייה"), אבל מתבקש שהיא תהיה צד"י, והכוונה להל' תפילת הציבור (אבל ודאי אין מקום למילה "תפילת". מאידך, יש מעט יותר מקום מאשר: והל' הציבור). ש' אברמסון (ר' יוסף ראש הסדר, קרית ספר, כו [תש"ן], עמ' 93) הדפיס: "והל' צרכי ציבור".

24 בפירוש אנונימי על משנה תורה (כ"י ניו יורק, אוניברסיטת קולומביה, X 893.15 M 286), מפנה לדברי ריצ"ג בהל' נטילת ידיים. מסתבר שחטיבה זו כלולה ב"צרכי הסעודה". במקום נוסף מפנה שם להל' סעודה. יתכן שריצ"ג עצמו מפנה להל' ברכת המזון, ראה מה שכתב אברמסון, שם, עמ' 87 הע' 48.

25 זהו מקומה של החטיבה ברשימה של ר' יוסף, אבל מקומה הטבעי לפני הל' פסח. יתכן שמעתיקים החליפו את מקומה משיקולים של גודלי הכרכים.

26 חטיבה זו לא מופיעה ברשימה של ר' יוסף ואף לא בכ"י פריס, אבל ריצ"ג מפנה אליה (הל' סוכה עמ' צו). יתכן שר' יוסף כלל אותה עם הל' שבת, או שהטפסים שברשותו לא כללו חטיבה זו.

27 בראש החטיבה בכ"י פריס היא מכונה "פסחים", אבל בסופה, ברשימת הספרים ובהפניות של ריצ"ג (הל' הלל עמ' קסד; הל' מועד עמ' קצז): פסח.

28 במפתחות של הספרייה (עמ' 470) נרשמו בטעות הל' ראש חודש של ריצ"ג, אבל הכוונה להל' תָּדֵשׁ.

29 בשני המקורות כאן מקומן של הל' קידוש והבדלה, ולא יחד עם הל' שבת.

30 הקריאה בכ"י כמעט בלתי אפשרית, אבל היא מתקבלת על הדעת, וגם מתאימה למעט ששרד מאותיות אלו. חטיבה זו חסרה בכ"י פריס, אבל מקומה הטבעי מתאים לרשום אצל ר' יוסף. כאמור להלן, מצאתי מעט קטעי גניזה פגומים מחטיבה זו.

31 ר' יוסף רושם חטיבה זו בנפרד גם ברשימה אחרת: הספרייה עמ' 405, רשימה 107 שר' 2.

(פר)³², ראש השנה (פר), תשובה (פר)³³, צומא רבה (פר)³⁴, סוכה (פר), לולב (פר), הלל (פר), מועד (פר)³⁵, אבל (פר).

מלבד אלו, אנחנו יודעים על עוד מספר חטיבות, אך מקומן בחיבור אינו ידוע: טומאה, קידושין, ע"ז, מזוזה, חלה³⁶. מהמובאות בראשונים אנו יודעים שריצ"ג עסק בספר ההלכות שלו גם בסוגיות שבמסכתות ב"מ וגיטין, וכנראה גם כתובות, אך איננו יודעים את שמות החטיבות הללו³⁷. איסוף שיטתי של המובאות יציג תמונה מקיפה ומדויקת יותר.

מרשימתו של ר' יוסף ראש הסדר עולה שחלקי החיבור שבידיו נעתקו בחמישה כרכים. בידיו השתמרו כמעט כל החטיבות שבשניים מתוכם³⁸. די בכך כדי לקבוע שפחות ממחצית החיבור המקורי השתמרה בידיו. אם נוסיף את החטיבות שכלל לא היו בידיו של ר' יוסף, וכן את החלקים הקטנים שאבדו מהחטיבות שבידיו, נראה לי שאף הזהירים ביותר יסכימו שהחלק שבידיו אינו עולה על שליש מהחיבור המקורי, ומסתבר שאף פחות מכך.

כתב יד פרים

כתב-היד היחיד שמצוי בידיו כיום מהלכות ריצ"ג, הוא כ"י פרים, הספרייה הלאומית, MS Heb. 310. כ"י זה כתוב בכתיבה ביזנטית, ומתוארך למאות י"ד-ט"ו³⁹. מרבית כה"י עשויה נייר, אך גיליונות אחדים עשויים קלף. השתתפו בכתיבתו לפחות שני סופרים⁴⁰.

- 32 חטיבה זו נמצאת בראש כ"י פרים, אבל מקומה הטבעי מתאים לרשום אצל ר' יוסף. וראה עוד לקמן בנוגע לכ"י אדלר.
- 33 בכ"י פרים יש כותרת להל' תשובה, אך לפי החתימה שבסוף חטיבה זו ("סליקו הלכות ראש השנה"), היא נחשבת חלק מהל' ר"ה.
- 34 כך שם החטיבה בכ"י פרים. אבל בהספרייה: יומא.
- 35 בראש החטיבה בכ"י פרים: ח[נ]ן ל המועד. אך בסופה וברשימת הספרים נקרא שמה: מועד.
- 36 טומאה: הל' אבל עמ' רב. קידושין: הספרייה עמ' 334, רשימה 97 שו' 26. ע"ז: הל' פסח עמ' רפז. מזוזה: האשכול, מהר' אלבק, ח"א עמ' 150. חלה: הל' פסח עמ' שיב.
- 37 ב"מ: ש' אברמסון, 'מן בית הרמב"ם ובית מדרשו', מחקרי תלמוד, ג (תשס"ה), עמ' 19. גיטין: פירוש ר"י אלמדארי לגיטין, דף לו ע"א בדפי הרי"ף. כתובות: פירוש ר"י אלמדארי לכתובות, כגון דף מט ע"ב בדפי הרי"ף. בגיטין שם מציין ר"י אלמדארי במפורש ל"הלכות" של ריצ"ג. אמנם בכתובות הוא לא מציין באיזה חיבור נמצאים הדברים, אבל מלשון המובאה הנ"ל קרוב לוודאי שהיא לקוחה מספר ההלכות ולא מפירושו לתלמוד.
- 38 מלבד הל' תעניות והל' חנוכה.
- 39 עפ"י הקטלוג האינטרנטי של הספרייה הלאומית בירושלים.
- 40 בדפים 14ב, 41ב סימן הסופר את האותיות: אביהוא. בדפים 47ב, 83ב, 109ב הוא סימן: אבהו. יתכן שכל הדפים הללו נכתבו באותה כתיבה. בדף 152ב מסומן כלב. יתכן שכל הלכות ריצ"ג נעתקו ע"י סופר אחד, וסופר אחר העתיק את קבצי הל' שחיטה שבסוף כה"י. בדפים 118א, 118ב, 135א

כאמור, מסתבר שכ"י פריס הכיל מלכתחילה פחות משליש החיבור המקורי, אך כה"י לא השתמר בשלמותו, ונתלשו ממנו דפים מהלכות מגילה⁴¹, פסח⁴², תשעה באב⁴³ ור"ה⁴⁴. סדר כה"י:

1א הסופר הותיר את הדף הראשון ריק,	רבינו שלמה ז"ל ⁴⁶
אבל יד אחרת הוסיפה כתובות כלשהן	43א-59א הל' ר"ה ⁴⁷
ושיר על העמוד הראשון	48א-59א הל' תשובה ⁴⁸
2א-3א הל' מגילה ⁴⁵	59א-66ב הלכות צומא רבה (יוה"כ) ⁴⁹
3ב-21א הל' פסחים	67א-83א הל' סוכה
21א-22ב הל' חדש וספירת העומר	83ב-95א הל' לולב
22ב-28ב הל' קדוש	95א-97א הל' הלל
28ב-33א הל' הבדלה	97א-108א הל' חול המועד
33א-36ב הל' תשעה באב	108א-135א הל' אבל ⁵⁰
37א-42ב הל' פסח מבית מדרשו של	

לאחר מכן, מופיעות בכה"י מספר העתקות של חלקים קטנים של חיבורים⁵¹,

נרשמה הערת בעלות: "אני נתן חזק". בדף 114א יש כתובת דהויה, אולי חתימת בעלות. בסוף הל' רי"צ"ג (135א) יש כתובת קשה לקריאה, ונראה לי שהיא: "אני אויבהן דשדה כותנה", והיא כנראה מוסבת על הציפור שמצוירת שם.

- 41 חסר בתחילתן (בין דפים 1-2 בכה"י), וכן בעמ' שמו הע' טז (בין דפים 2-3 בכה"י).
- 42 עמ' רע הע' מו (בין דפים 4-5 בכה"י).
- 43 עמ' כח הע' יג (בין דפים 33-34 בכה"י).
- 44 חסר בתחילתן (בין דפים 42-43 בכה"י).
- 45 רוב החטיבה חסרה, הן בהתחלה והן בין דף 2 לדף 3.
- 46 מקביל לסדר הפסח של בית מדרשו של רש"י שנמצא בתחילת או"ה לרש"י, ובמקבילות בספרים דבי רש"י. חסרים דפים בסוף החטיבה (נמצא כאן עד או"ה לרש"י אמצע סי' לט=סידור רש"י אמצע סי' שפו).
- 47 תחילת החטיבה חסרה. הדף שבין דפים 48-49 נכרך כדף 148 (ובכיוון מהופך).
- 48 לפי החתימה בכה"י ("סליקו הלכות ראש השנה"), חטיבה זו נחשבת חלק מהחטיבה של הל' ר"ה. אך גם ר' יוסף ראש הסדר רשם אותן כשתי חטיבות נפרדות.
- 49 בדף 63א ישנה כותרת נוספת: אחל סדר יום הכפורים.
- 50 חצי הדף האחרון חתוך, אבל לא חסר דבר. סדר הדפים המקורי של דפים 126-129 צריך להיות: 129, 126, 127, 128.
- 51 1. 135ב מעתיק אחר העתיק חלק מהמשנה בבבלי שבת פו ע"א. 2. 136א-139ב הסופר של הל' רי"צ"ג כותב: "אתחיל לכתוב פולטת" (בבלי שבת פו ע"א-פט ע"ב). ובסוף: "נשלם גמרה פולטת. תם הלכות פולטת. חזק הכותב ויאמץ הקורא. ועתה אתחיל לכתוב פירוש פולטת", ואז מעתיק את

ולאחריהם העתיק מעתיק אחר כמה חיבורים בהל' שחיטה וטריפות⁵².

הל' פסח מבית מדרשו של רש"י הן ודאי לא חלק מהחיבור המקורי. בנוגע למיקומן, שלא בקרבת הל' פסח של ריצ"ג, יש לשים לב שהל' ר"ה, שבאות בכ"י פריס מיד אחרי הל' פסח מבית מדרשו של רש"י, נמצאות בראש אחד הכרכים ברשימה של ר' יוסף ראש הסדר. מסתבר שגם באחד מאבותיו של כ"י פריס החל כרך נפרד בהל' ר"ה, והמעתיק סיפח בסוף הכרך הקודם את הל' פסח מבית מדרשו של רש"י, דווקא בגלל שהן לא חלק מהחיבור המקורי.

כ"י אדלר האבוד

מלבד כ"י פריס, אנו יודעים על כ"י נוסף שאבדו עקבותיו לפני כמה עשרות שנים בלבד. בנימין מנשה לויין השתמש ב"כ"י אדלר" כדי לשפר את הנוסח של המובאות מהל' ריצ"ג שליקט לכרך אוצר הגאונים על מסכת סוכה⁵³. כרך זה הוא האחרון מסדר מועד, ומסתבר שרק בעת עריכת כרך זה הגיע כ"י אדלר לידינו. חיזוק נוסף לתיאור זה, יש למצוא מכך ששאל ליברמן ליקט מכ"י אדלר כמה מובאות מהתוספתא שנמצאות בהלכות מגילה בחלק שחסר בכ"י פריס⁵⁴. אם כה"י היה בהישג ידו של לויין בעת עריכת אוצר הגאונים למגילה, יש להניח שהוא היה נעזר בו⁵⁵.

מאז, עקבותיו של כה"י אבדו. כה"י לא נמצא באוסף אדלר שבספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק. עובדה זו מובילה להשערה שאדלר רכש את כה"י לאחר המכירה של האוסף לספרייה בניו-יורק בשנת תרפ"ג. אם נכון הדבר, זו דוגמה נוספת לכך שלעתים אדלר לא מיהר לקיים את התחייבותו לספרייה בניו-יורק למכור לה כל כ"י שירכוש לאחר המכירה הראשונה⁵⁶. מכל מקום, אפילו איננו יודעים אם כה"י חזר לאדלר או נשאר בידינו של לויין ומשם התגלגל הלאה.

פירוש רש"י למרבית המשנה ונעצר באמצע העמוד. 3. 140א העתקות של סופרים אחרים (משפטים מהגמרא ופירושיהם: חולין ז' ע"א, שם ח' ע"ב; משפט שנמצא בכפתור ופרח פרק ג; תחילת ספר זמנים לרמב"ם).

52. 1. 140ב-142ב חרוז של הלכות שחיטה (אקרוסטיכון: מבחר בר יפת). חיבור זה השתמר בכמה כ"י נוספים: טולידו, הקתדרלה הקאפיטולרית, Z-86-25, 52-53b; סינסינטי, היברו יוניון קולג', ACC 461; ניו יורק, בית המדרש לרבנים, MS 10062, 21א-30b. 2. 142ב-157ב הל' שחיטה שסידר רבינו דוד אשכנזי. דף 148 הוא דף מהל' ר"ה לריצ"ג (מקומו בין דפים 48-49). 3. 157ב-172ב אלו הלכות טריפות שסידר רבינו דוד אשכנזי (חסר הסוף).

53. אוצר הגאונים, כרך ששי: יומא וסוכה, ב"מ לויין (מהדיר), ירושלים תרצ"ד. בעמ' 131 נרשמו המובאות מכ"י אדלר. המובאות מהלכות ריצ"ג בכלל נרשמו בעמ' 133.

54. ש' ליברמן, תוספת ראשונים, א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 226 ועמ' 231.

55. אוצר הגאונים למגילה נמצא בכרך החמישי של הסדרה, והוא נדפס בשנת תרצ"ג.

56. השווה: נ' דנציג, קטלוג של שרידי הלכה ומדרש מגניזת-קאהיר באוסף א"נ אדלר שבספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק וירושלים תשנ"ח, מבוא עמ' לה הע' 125.

לוי' וליברמן לא תיאר את כה"י, ולא ידוע אם הוא הכיל חלקים נוספים מהחיבור מלבד הל' סוכה, לולב ומגילה⁵⁷. אם הצעת השחזור שהובאה לעיל נכונה, ואם כה"י שימר את סדר החיבור הנ"ל, אפשר לשער שכה"י הכיל לפחות גם את החטיבות שבין הל' מגילה להל' סוכה ולולב: הל' ר"ה, הל' תשובה והל' יומא. אך יש לזכור שבכ"י פריס נמצאת החטיבה של הל' מגילה במקום שונה מזה שבהצעת השחזור הנ"ל, וכמפורט לעיל.

קטעי גניזה

לפי המידע שברשותי כעת, כעשרים דפים מהלכות ריצ"ג נמצאו בגניזת קהיר, וכיום הם שמורים בספריות שונות ברחבי העולם. קטעי הגניזה שזוהו משתייכים למספר טפסים שונים, וכנראה אחדים מהם לא השתייכו לכ"י שלם. כל הקטעים כתובים בכתב מזרחי. פירוט הקטעים יבוא עם פרסום הפרקים הבאים של מהדורות, בע"ה.

מרבית הקטעים הידועים לנו משתייכים לחלקי החיבור שהשתמרו בכ"י פריס, והם חשובים כדי לתקן את שיבושיו⁵⁸. מלבד אלו, נמצאו מעט קטעים המכילים חלקים שכלל לא השתמרו בכ"י פריס: קטע אחד מתחילת הלכות ברכות⁵⁹, וכמה שרידים פגומים מאד מהלכות תעניות. יש לקוות שחיפוש מאומץ יספק ממצאים נרחבים יותר. בנוסף, נמצא דף בודד מהל' פסח, בכתובה תימנית, וכנראה אינו מגניזת קהיר⁶⁰.

המהדורות הקיימות

הל' ריצ"ג שבכ"י פריס נדפסו לראשונה במלואן, בתוספת מבוא על המחבר וחיבורו, ובצירוף הפירוש "יצחק ירנן", במהדורת הרב יצחק דוב הלוי באמבערגער, שערי שמחה, א-ב, פירטה תרכ"א-תרכ"ב⁶¹. המהדיר השתמש בהעתקה מכ"י פריס שהעתיק בער גאלדבערג, ולא בכה"י עצמו⁶². בסוף חלק א' נדפסו תיקונים. לאחר שחלק א' כבר

57 גם אם כה"י הכיל חלקים נוספים, סביר שחלקים אלו מצויים גם בכ"י פריס, ולכן ליברמן השתמש בכה"י רק במסכת מגילה. אך יתכן גם שבחלקים אלו לא ציטט ריצ"ג את התוספתא.

58 הקטעים שהשתמרו מכילים חלקים מהחטיבות: הל' פסח, הל' קדוש, הל' יוה"כ, הל' סוכה, הל' לולב, הל' חול המועד, הל' אבל. מהל' סוכה פורסם: א' הכהן, 'התלמוד הירושלמי בתורת חכמי ספרד הראשונים', שנתון המשפט העברי, יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 175-176. מהל' אבל פורסם: ש' גאטעסמאן, 'פסקי הלכות אבילות לחד מרבתינו הראשונים', ישורון, יג (תשס"ג), עמ' סד (לזיהוי הקטע כהל' ריצ"ג, ולדפים נוספים מאותו טופס שטרם פורסמו: ש' עמנואל, 'דפים מפנקס הלכה של עולה רגל במאה השלוש עשרה', גנזי קדם, ז [תשע"א], עמ' 146 הע' 3).

59 מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוסף גסטר 1770.18. נדפס: M. Gaster, 'Geniza-Fragmente', Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann, M. Brann and F. Rosenthal (eds.), Breslau 1900, p. 240.

60 כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית, Ms. Heb. 8°7938.

61 מעט קודם לכן, ראו אור הל' יוה"כ ע"י ש"ז שטרן, בתוך מחזור (עם תרגום לגרמנית), וינה 1859, כך ג: מחזור לליל כל נדרי, עמ' 139-143.

62 העתקה זו נמצאת כיום בשני כרכים בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק: Rab. 998; Rab. 1019.

נסדר בדפוס, ולפני הכנת חלק ב' להדפסה, שלח המהדיר העתקה מכה"י שבידו לר' זלמן אולמאנן, כדי שיתקן עותק זה מתוך כ"י פריס. התיקונים לחלק ב' נכללו בנוסח המהדורה, אבל את התיקונים הנוספים לחלק א', וביניהם דף שלם מכה"י שנשמט מההעתקה שבידי המהדיר, נאלץ המהדיר להדפיס בפני עצמם בסוף חלק ב'⁶³. אף על פי כן, עדיין ישנן לא מעט הגהות שנרשמו ב"יצחק ירנן" שאין בהן צורך לאחר עיון מחודש בכה"י. וכמובן, ישנם מקומות רבים שההעתקה משובשת והמהדיר לא העיר על כך או שהוא הציע תיקון לא נכון. בנוסף, בחלק מהמקומות שנתלשו דפים מכ"י פריס, השמיט המהדיר את המשפט הראשון שבא אחריהם מכיוון שתחילתו חסרה. למרות האמור, ההתרשמות הכללית היא שרוב נוסח החיבור לא רחוק מזה שבכ"י פריס. מלבד זאת, ריצ"ג מרבה להשתמש בחיבורי הגאונים, ובזמן הדפסת מהדורה זו עדיין לא נדפסו רבים מחיבורי הגאונים שבידינו כיום. גם מצויים בידינו חיבורים של ראשונים שמצטטים את ריצ"ג או את מקורותיו, והם עדיין לא ראו אור באותה שעה.

זמן לא רב לאחר מכן נדפסו הלכות פסחים והלכות חדש וספירת העומר במהדורה חדשה עפ"י העתקה אחרת מכ"י פריס: הלכות פסחים לרבינו יצחק אבן גיאת, ד"ב צאמבער (מהדיר), בערלין תרכ"ד, עם ביאור "דבר הלכה". המהדיר מסביר בהקדמתו שהוא התחיל להכין ביאור להלכות פסחים, ואז שמע על עבודתו של הרב במברגר. המהדיר המתין לראות אם הביאור של הרב במברגר מספיק, ומכיוון שלדעתו הרב במברגר לא עשה את עבודתו בשלימות, הוא החליט להדפיס את עבודתו.

בשנת תשנ"ח נדפסה בירושלים מהדורה חדשה של החיבור בהוצאת מכון חתם סופר. במהדורה זו הוכנסו כל התיקונים שנרשמו בסוף מהדורת במברגר (לעתים בתוך סוגריים כמקובל), וכן נוספו כמה תיקונים חדשים מסברה (בתוך סוגריים כמקובל), אך המהדירים לא טרחו לעיין בכתב היד היחיד של החיבור. המהדירים הוסיפו מדור ציונים לראשונים ואחרונים שדנו בדברי ריצ"ג, וכן הדפיסו, בצד הפירוש "יצחק ירנן", את הפירוש "דבר הלכה", בהל' פסחים והל' חדש וספירת העומר. בסוף החיבור נוסף מפתח עניינים.

ליקוט דברי ריצ"ג הנוגע לפרק לולב הגזול הוהדר מחדש ע"י הרב יקותיאל כהן, בתוך: סוכת דוד על מסכת סוכה: אוצר כת"י חידושים וביאורים, בני ברק תשנ"ט, עמ' א-מט. מהדורה שנייה של ספר זה ראתה אור בשנת תשס"ב. המהדיר אינו מתאר את עבודתו, אבל בדיקה ראשונית של המהדורה מעלה שהוא נעזר במובאות של לוינ מתוך כ"י אדלר, וכן במקורות החיבור (כולל כ"י של המקורות). המהדיר גם הוסיף הערות משלו.

הלכות הלל נדפסו אף הם מחדש: ח"צ גליק, 'הלכות הלל לרבינו יצחק אבן גיאת: ובביאור מחלוקת גאוני סוריא ופומפדיטא', נטעי נעמנים (תשס"ו), עמ' א-יד. המהדיר

אינו מתאר את עבודתו, והשוואה לנדפס ולכ"י פריס מעלה שהמהדיר השתמש בכה"י, אך לא בצורה מושלמת. המהדיר כתב הערות וביאורים לדברי ריצ"ג.

המהדורה הנוכחית

להלן מתפרסמת מהדורה מוגהת ומוערת של הלכות מגילה לריצ"ג. במהדורה זו הושלמו מכה"י שני משפטים שנשמטו במהדורות הקודמות, ותוקנו כמה וכמה תיקונים חשובים מכה"י. תקוותי להשלים את ההדרת החיבור כולו, בע"ה.

בהכנת המהדורה נעזרתי בידידי היקר, הרב הראל דביר. הוא הדגיש את המובאות מהגמרא, ציין לחלק ניכר ממקורות הפסוקים ודברי חז"ל, הוסיף סימני פיסוק לנוחות הלומדים, ואף הוסיף דברים משלו להערות. גם זכיתי להנות ממנו עצה ותושיה בהתלבטויות שונות הנוגעות לעבודת ההדירה.

לצורך הכנת המהדורה הגהתי מחדש את הנוסח הנדפס עפ"י כ"י פריס, לכל הפחות שתי פעמים. ככלל, נצמדתי ללשון כה"י, על קיצוריו וצורות הכתיב שלו, אבל לא סימנתי תיקונים ומחיקות שביצע הסופר בעצמו. לעתים תיקנתי את הנוסח בגוף המהדורה ורשמתי את הנוסח המשובש שבכה"י בהערות שבסוף המסמך. הערות אלו מסומנות באמצעות אותיות, ולא במספרים. תיקונים אלו ביצעתי רק כשהתקיימו שני תנאים: 1. ברור לחלוטין שנוסח כה"י משובש. 2. הטעות מוכרת בין טעויות הסופרים הרגילות (כגון אותיות דומות ושיכול אותיות). שינויים גדולים, כגון מילים ומשפטים שנשמטו, הוספתי בגוף המהדורה בתוך סוגריים, כמקובל (וכמפורט להלן ברשימת הסימנים). מכיוון שאצל המעתיק הזה ניתן להבחין די בבירור גם בין אותיות דומות מאד (כגון ד-ר), רשמתי אף את שיבושי המעתיק באותיות אלו. שם ה' כתוב בכה"י: יי', בתוספת קו מתעגל, ואני כתבתי רק: יי'.

הדגשנו את המשפטים שריצ"ג העתיק מהגמרא (כולל המשנה), בשל היותה מקור הפסיקה המרכזי. כך ניתן גם להבחין בפירושים ששיבץ ריצ"ג לתוך העתקה זו. כשריצ"ג מציין למקורות אחרים: תוספתא, ירושלמי, מדרשים, גאונים וראשונים, צבעתי את שמו של המקור בצבע אפור-בהיר.

בהערות דנתי בנוסח החיבור, בפירוש דבריו, וצינתי את מקורותיו. לעתים התייחסתי למקורות נוספים, כפי שהיה נראה לי לנכון. בכתובת ההערות נעזרתי, כמובן, בפירוש "יצחק ירנן" של הרב במברגר, אך כאמור, ביאורו לוקה בחסר, בין השאר בגלל שלאחר עבודתו נדפסו חיבורים רבים של גאונים וראשונים שריצ"ג השתמש בהם או שהם השתמשו בריצ"ג ובמקורותיו⁶⁴. בחלק מההפניות קיצרתי ולא ציינתי ציון ביבליוגרפי מלא. בכוונתי להוסיף רשימה ביבליוגרפית למהדורה השלימה.

64 כדוגמה, להלן השלמתי את דברי רס"ג שנקטעו בגלל חסרון בכה"י, עפ"י מה שהביא ר"י אלמדארי בחיבורו. סביר שר' יהודה אלמדארי עצמו העתיק את דברי רס"ג מתוך הלכות ריצ"ג.

סימני ההדרה

[] השלמות ותיקונים של המהדיר במקרים של שיבוש בכתב היד
 {} השלמה של המהדיר למקום מחוק או חתוך בכה"י
 <> מספר הדף בכתב היד והוספת כותרת שחסרה בכה"י
 אות הלולה מסמנת קריאה מסופקת בכה"י

<הלכות מגילה>

<2א> דהפניב להו לשמע מעשה נסים, יהבי דעתייהו ושמעי אפי' מעשר⁶⁵.

וצריך לקרות בני המן ועשרת בנשימה אחת, להודיע דכולהו בהדי הדדי איזדקיפו, ובהדי הדדי נפק נשמתיהו⁶⁶.

ואמ' רב נטרונאי⁶⁷ א: המנהג בשתי ישיבות, הקורא מגלה בצבור קורא וכורך כספר תורה. ורב עמרם נמי אמר הכי⁶⁸: קורא וכורך כספר תורה, ואינה פושטה כאגרת². וכן נמי הם הכי אמ' אמ'⁶⁹. אמ' רב האי⁷⁰: ואנחנא, מנהגא דחזינן הקורא את המגלה

65 מגילה כא, ב: "בנביא, אחד קורא ושנים מתרגמין; ובלבד שלא יהו שנים קורין ושנים מתרגמין. ובהלל ובמגילה, אפילו עשרה קורין ועשרה מתרגמין. מאי טעמא, כיון דחביבה יהבי דעתייהו ושמעי".

66 מגילה טז, ב. בגמרא הובא רק הנימוק של נפק נשמתיהו, ואילו הנימוק של אזדקיפו הובא רק בנוגע להארכת ו"ו דויזתא. אך בכ"י אחד בלבד של הגמרא (מינכן 140) מופיע נוסח התואם לריצ"ג: "מאי טעמא כולהו בחדא זקיפא אזדקיפו בהדי הדדי נפקי נשמתיהו". אלא שמישהו, ואולי הוא הסופר, העביר קו על המילים "בחדא זקיפא אזדקיפו". נוסח דומה נמצא גם במנהג מרשלייאה (פורים עמ' 155), וכעין זה עולה מהרמב"ם (הל' מגילה וחנוכה ב, יב). ועיין בספר העיטור (הל' מגילה, קיב, ד). בשיירי כנסת הגדולה (או"ח הגב"י תרצא, ז), שלא הכיר נוסח זה בגמרא, כתב בביאור דברי הרמב"ם שהמירה בדבר הארכת ו' דויזתא כלולה במימרה בדבר קריאתם בנשימה אחת, יעו"ש. וכן כתב המעשה רוקח על הרמב"ם.

67 תשובות רב נטרונאי גאון סי' ריג ע"פ שו"ת הלכות פסוקות מן הגאונים סי' קפז, ועי' אוה"ג מגילה, תשובות סי' פג עמ' 25. עיין במה שכתב מהדיר תשובות רנ"ג שם הע' 1 בנוגע לייחוס התשובה לרב נטרונאי או לרב צמח, וצ"ב. מכל מקום, ודאי שהפיסקה שלקמן בשם רב עמרם והפיסקה הנוכחית בשם רב נטרונאי פיסקה אחת היא, ואין כאן שני מקורות נפרדים, עי"ש ובאוה"ג.

68 סדר רב עמרם גאון, סדר פורים, עמ' קג. וראה בהערה הקודמת.

69 המשפט אינו מובן. בעיה אחת היא הכפילות "וכן נמי הם הכי" (=וכן גם אף כך), ובעיה שנייה היא כפילות המילה "אמר". ביצחק ירנן על ריצ"ג הציע שצריך לומר שכך סובר רב האי, אבל הרי הוא חולק על הגאונים המובאים עד עתה. י"נ אפשטיין (מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, עמ' 580) הציע להוסיף "רב צמח" לאחר "אמר" הראשונה (הוא לא ידע שמילה זו מוכפלת בכה"י). יתכן גם שריצ"ג הזכיר כאן גאון אחר. למקורות העוסקים בהסבר הביטוי "הם הכי נמי" שמצוי במקורות רבים: אפשטיין, שם, עמ' 656 הע' 8; נ' דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, עמ' 562-563 הע' 95.

70 למקבילות נוספות בראשונים: אוה"ג מגילה, תשובות סי' פה עמ' 25. בפירוש ר"ח (מגילה ה, א)

קורא ופושט כאגרת, דכתב⁷¹ מר רב צמח בר מר רב פלטואי שקורא וכו'⁷² כספר תורה, לא חזי לן⁷³. ואנן מנהגנו לקרות ולכרוך כגאונים הראשונים.

הקורא את המגלה למפרע לא יצא⁷⁴. ומאי למפרע, מסופה לראשה, וכגון⁷⁵ שהתחיל מבי פורדפי היהודי וכל מעשה תקפו, וישם המלך, וקורא ובא למפרע עד ויהי בימי אחשורוש. וכן בהלל, וכן בקרית שמע, וכן בתפלה⁷⁶. קראה על פה קראה תרגום בכל לשון, לא יצא⁷⁷. קראה על פה, אתיא זכירה זכירה: כת' הכא⁷⁸ נזכרים, וכת' התם⁷⁹ כתב זאת זכרון בספר; מה להלן בספר, אף כאן בספר⁸⁰.

קראה תרגום לא יצא, שכתובה תרגום וקראה תרגום⁸¹. כתובה אשורית וקראה תרגום לא יצא, משום דעל פה הוא, אבל קורין אותה ללעזות⁸² בלעז. והלועז ששמע אשורית יצא, מידי דהוי אנשים ועמי הארץ, דשמיעי ולא ידעי מאי קאמ' דמצות קריאה לפרסומי ניסא⁸². רב ושמואל דאמרי תרויהו: לעז יוני לכל כשר. ואמרו, אינהו דאמרו' כרבן שמעון בן גמליאל, דתנן: אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון, תפילין ומזוזות אין נכתבין אלא אשורית; רבן שמעון בן גמליאל

הובאו דברי רב צמח לפני דברי רב האי, ואילו רב האי עצמו רק כותב שלא נראה לו המנהג שכורך כספר תורה. אפשר אפוא שריצ"ג קיצר את הדברים וערך אותם כך שיוצא שרב האי מזכיר את רב צמח, אך אפשר שלפני ריצ"ג עמדה תשובתו המקורית של רב האי והוזכר בה רב צמח, ודווקא ר"ח הוא זה שהקדים את שמו של רב צמח לדברי רב האי כדי להדגיש את המחלוקת. נדצ"ל: ודכתב. א' אפטוביצר (הוספות ותקונים לספר ראבי"ה, עמ' 119-120; במהדורת תשכ"ד נדפסו הדברים בסוף ח"ג עמ' 747-748) הציע שלא להגיה, אלא לקרוא את הדברים באופן כזה שרב האי מזכיר את רב צמח כמי שמסכים לדבריו. אך הצעתו אינה מסתברת, ובפרט לאור הראשונים שהביאו תשובה של רב צמח בנידון (עיין בהערה הקודמת). אפשריין (מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, עמ' 580), ובעקבותיו ב"מ לוי (אוה"ג מגילה שם), הציעו להגיה את שמו של רב צמח לרב צמח בן שלמה, בין השאר מכיוון שזיהו אותו כעורך של סדר רב עמרם, אך זיהוי זה נדחה ע"י י' ברודי (כנסת עזרא, עמ' 21-34. ובמיוחד ביחס לנידונו ראה שם עמ' 27-28 הע' 30), ובטל טעם בטלה 'תקנה'.

72 = וכורך.

73 עד כאן מדברי הגאונים.

74 מגילה יז, א.

75 כעין זה בתשובת רב עמרם גאון (גאוניקה עמ' 342. הייחוס לרע"ג מפורש בכותרת שבעמ' 326).

76 מגילה שם.

77 שם.

78 אסתר ט, כח.

79 שמות יז, יג.

80 מגילה יח, א.

81 שם.

82 שם.

אומר: אף ספרים לא הותרו שיכתבו אלא יונית⁸³. א"ר אבהו א"ר יוחנן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל, וטעמיה דרבן שמעון בן גמליאל דכת'⁸⁴ יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם יפיפיתו של יפת תהא באהלי שם⁸⁵, פלוגר, מבחר כתבו ולשונו של יפת, ומאי ניהו, לשון יוני וכתב יוני - {יהו כו} תבין וקורין בהם באהלי שם, דאתו משם⁸⁶. ובגמרא דבני מערבא⁸⁷ איתמר: <ב2> טעמיה⁸⁸ דרבן שמעון בן גמליאל את שמע דלית כמתניתין דאבל קורין אותה ללעוזות בלעז, ואף לא כמתניתין דתנא קראה גפסית לגפטים עלמית לעלמים עברית לעברים יצא, דמאי אית לך למימ', בשכתובה גפסית וקא קרי לה גפסית - תא פסיקא הלכה כרבן שמעון בן גמליאל⁸⁹, דאף בספרים לא התיר שיכתבו אלא יונית. אלא מה, בשכתוב' יונית או אשורית, וקא קרי לה גפסית לגפטים - על פה הוא⁹⁰. הילכ' מתניתין ומתניתין אליבא דתנא דספרים נכתבים בכל לשון ניהו, ולית הילכתא כוותהון. הוה לך מסקנא, דמגלה אין נכתבת ואין נקראת אלא אשורית ויונית בלבד, לא שנא ללעוזות ולא שנא לכולי עלמ', אבל בשאר לשונות וכתבים לא. ובודאי דמצוה מן המובחר שתהא כתובה אשורית. ואם כתבה יונית ואין שפ' אלא הי' א}, וקראה יונית, יצא. והכי אמ' רב עמרם⁹¹: זו ששינו אבלי קורין אותה ללעוזות בלעז, כבריית'⁹² שאמר גפסית לגפטים. ודרבן ושמאל דאמרי תרויהו לעז יוני לכל כשר, כרבן שמעון בן גמליאל דהלכת' כותיה, וטעמי' מדכת' יפת אלהים ליפת - יפיפיתו של יפת, ומאי ניהו ספרים הנכתבים בלשון יוני, ויהיו באהלי שם, וכן הלכה⁹³. ודבריו שוים לדברינו. ואמ' רב מתתיה: ולש' ון} יוני הלכה כרבן

83 שם.

84 בראשית ט, כז.

85 מגילה ט, ב.

86 ישראל שבאים מזרעו של שם.

87 ליתא לפנינו. עד כמה שירי מגעת, זהו המקום היחיד בחיבור שלפנינו שריצ"ג מציין בו לירושלמי בלשון זו, ואילו בשאר המקומות הוא מציין "ירושלמי" (בשלושה מקומות בהל' לולב הוא מציין "תלמוד ארץ ישראל", אבל הם לקוחים מרב האיי גאון או ר"ח, ראה עמ' קלג, קמג, קנב). יתכן אפוא שדברי הירושלמי הובאו לכאן מכלי שני. הלשון "גמרא דבני מערבא", שגורה במיוחד אצל רב נסים גאון, וכמעט שלא נמצאת במקורות אחרים שקדמו לריצ"ג (ש' אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 212 ואילך), אבל אברמסון טוען שלא ראה אפילו פעם אחת שריצ"ג משתמש בחיבורי רב נסים (שם עמ' 240 הע' 1). אלא שבינתיים נדפסו דפים מתוך פירוש שמהדירו מייחס אותו לריצ"ג, ושם מוזכר רב נסים פעם אחת במפורש (ד' גרינברגר, גנוזי קדם, יא, עמ' 33).

88 = שיטתו.

89 הלשון כאן אינה ברורה. מטרת הדברים להסביר שדברי רשב"ג אינם מתאימים לברייתא, ולא ברור מה שייכת לכך האמירה שנפסקה הלכה כרשב"ג.

90 נראה שכאן מסתיימת המובאה בשם הירושלמי.

91 סדר רב עמרם גאון, סדר פורים, עמ' קג.

92 בכה"י: בבריית'. תיקנתי עפ"י סדר רע"ג. באוה"ג (מגילה, תשובות סי' סג, עמ' 21) הציע לתקן: ובריתא.

93 עד כאן מדברי רע"ג.

שמעון בן גמליאל, ולענין מגילה כך שנינו: קראה על פה, קראה תרגום, ובכל לשון, לא יצא לאלו בני אדם. אבל ללעזות, קורין להן בלעז, שמשונין הן מבני אדם. מיהו לועז ששמע אשורית יצא. ולעולם אין יוצאין עד שתהא כתובה אשורית על העור ובדיו, וכן מצותה, אבל לא מצאו סופר לכותבה אשורית ומצאוה כתובה יונית, בדאיבעד קורין בה, שרבן שמעון בן גמליאל בדאיבעד אמ' אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית, והלכה כמותו⁹⁴. ואין דבריו נכונים על לב⁹⁵ השמועה. ורב סעדיה נמי הכי אמ': קראה בכל לשון לכל אדם לא יצא, לֹא־עֲלִי אוֹתוֹ⁹⁶

<3א> מפסיקין⁹⁷, בין ג' לד' אין מפסיקין. בירושלמי⁹⁸ אין מפסיקין בין פרה להחדש וסימנהו ככוסות, בין הכוסות האלה אם רצה לשתות שותה, בין ג' לרבי {עי} לא ישתה. וכן סדר הפסקות⁹⁹: חל ראש חדש להיות בשבת - מפסיקין הפסקה {ה} אֶחָד בִּט"ו בו בין שניה לשלישית, זט"ו סימן. חל להיות בשני בשבת - מפסיקין הפסקה אחת בששי באדר בין ראשונה לשניה, בו סימן. חל להיות ברביעי בשבת - מפסיקין בד' באדר בין ראשונה לשניה, ד"ד סימן. חל להיות בששי בשבת - מפסיקין ב' הפסקות¹: בין ראשונה לשניה שתיים בו, בין ב' לשלישית י"ו בו, ובי"ו סימן. וכן סדר קריאתה: חל להיות בשבת - מוציאין ג' תורות, באחת קורין ענינו של יום, ובשנייה פרשת ראש חדש, ובשלישי פרשת שקלים, ומפטירין ביהודיע הכהן¹⁰⁰. בשניה זכור,

94 עד כאן מדברי רב מתתיה.

95 בנדרס נוסף כאן: מן. אבל על אף קשיי הקריאה בכתב היד, נראה לי ששתי האותיות ששרדו הן שרידי השלמת שורה (הש'). ואכן, בהל' סוכה כתב ריצ"ג (ע"פ כה"י דף 68ב): "זה פירוש דברי גאונים הללו. ומכוונים ועולים על לב השמועה". ובנדרס השתבש שם: "השומע".

96 כאן חסר לפחות דף אחד. את דברי רס"ג יש להשלים ע"פ פירוש ר"י אלמדארי (עמ' כו): "וז"ל רב סעדי: קראה בכל לשון לא יצא, לבעלי אותו לשון יצא, ולעז יוני לכל כשר. והא דתני יונית ליוני - משמ' דלכ"ע לא - משו' דבעי למיתני עברית לעברים, דהוי דווקא, תנ' נמי יונית ליונים". (פירוש ר"י אלמדארי למגילה נדרס מכ"י לייפציג, אבל באמת זהו נוסח מעובד של פירוש ר"י אלמדארי). נמצא שלדעת ריצ"ג ורע"ג הקריאה צריכה להיות בשפת הכתיבה, ומותר לכתוב רק אשורית ויוונית. ואילו רב מתתיה כותב במפורש שאמנם המגילה נכתבת רק אשורית ויוונית, אבל ללועזים ניתן לקרוא בכל לשון. ואילו לרס"ג היוונית מתייחדת בכך שהיא טובה לכולם, ושאר השפות הזרות מוציאות רק את מי שמבין אותן.

97 כנראה ריצ"ג מציין כאן את העקרונות של סדר ארבע הפרשיות, דהיינו שבין ראשונה לשנייה ובין שנייה לשלישית מפסיקים, אבל בין שלישית לרביעית אין מפסיקים.

98 מגילה פ"ג ה"ה; הובא בפירוש ר"ח מגילה ל, ב. וראה גם סדר רע"ג, סדר פורים, עמ' קז.

99 מכאן ועד סוף הל' מגילה השווה סדר רע"ג, סדר פורים, עמ' קז-קח. הבסיס לדברים בגמרא מגילה כט-ל. במקורות שבידינו, הסימנים המובאים כאן מופיעים לראשונה בסדר רע"ג שם, וכן בסידור רס"ג (עמ' שעד) ע"פ קטע גניזה אחד. בקטע גניזה אחר של סידור רס"ג חסרים, בין השאר, גם סימנים אלו, ראה: נ' וידר, ספר אסף, עמ' 240 ועמ' 259-260.

100 מלכים ב' יב.

ומפטירין פקדתי¹⁰¹. בשלישית מפסיקין. וברביעית פרה אדומה, ומפטירין בית ישראל יושבים על אדמתם¹⁰². בחמשיית החדש הזה, ומפטירין ואתה¹⁰³ בין אדם בצורת הבית¹⁰⁴. בשישית חוזרין לכסדרן. ומאי סדרן, סדר הפטרות. חל להיות בשני - מקדימין וקורין בשבת שלפניו^ט, ובשניה מפסיקין, בשלישי זכור, בד' פרה, בחמשי החדש הזה. חל להיות ברביעי - מקדימין וקורין בשבת שעברה^ה, [בשניה מפסיקין, בשלישית זכור, בד' פרה, בה' החדש הזה. חל להיות בששי - מקדימין וקורין בשבת שעברה]¹⁰⁵, בשניה מפסיקין, בשלישית זכור, בד'^א מפסיקין, בה' פרה אדומה, בשישית, דהיינו ראש חדש ניסן, מוציאין ג' ספרים: באחד קורין ענינו של יום, ובשני עניין ראש חדש, ובג' החדש הזה, ומפטירין בצורת הבית¹⁰⁶.

חל להיות פרשת שקלים בואתה תצוה שהיא סמוכה לה, קורין ששה מואתה תצוה עד כי תשא והשביעי שהוא המפטיר קורא מכי תשא עד ועשית¹⁰⁷. והני¹⁰⁸ מילי במקום שאין מפסיקין בין קורא בתורה למפטיר, אבל מקום שמקדישין¹⁰⁹ ומפסיקין לפי מה שאנו נוהגין, אין מפטיר עולה למנין שבעה, וקורין שבעה מן ואתה תצוה ועד סוף הסדר ומקדישין, והמפטיר קורא מכי תשא עד ועשית. ואע"פ ששני הענינים סמוכים זה לזה, דסגי לן בספר תורה^כ אחת, שהרי אין כאן דלוג ממקום למקום שצריך לגלגל ספר תורה בצבור, אפי' הכי נהגו ראשונים להוציא למקום ב' תורות, שלא לשנות דילמא אתי למיסרך. חל להיות בכי תשא עצמה קורין אותה וכופלין^כ אותה¹¹⁰. הא

101 שמואל א' טו.

102 יחזקאל לו.

103 נדצ"ל: אתה.

104 יחזקאל מג, י. לא מצאתי תיעוד למנהג זה במקום אחר. הפטרה זו נקראת אצלנו בפרשת תצוה. למנהגים השונים של הפטרת פרשת החודש (כמעט כולם ביחזקאל פרק מה): אנציקלופדיה תלמודית, כרך י, עמ' תשכא. בכל עותקי התלמוד שלפנינו (מגילה ל, א) נכתב שבשבת שקוראים בה את פרשת החודש, מפטירים ביחזקאל (מה, יח): "בראשון באחד לחדש" (קולומביה 294-295, גטינגן 3, הספרייה הבריטית 400, מינכן 95, וטיקן 134, אוקספורד 366, ודפוס שונצינו והבאים בעקבותיו). כך גם בסידור רס"ג (עמ' שעג) ובסדר רע"ג (סדר פורים, עמ' קו. בכת"י ז': "כל עם הארץ"). ביחס לטעם המנהג שמביא ריצ"ג, ייתכן שהקשר בין הקריאה להפטרה הוא מצד זבח הפסח שמתואר בפרשת החודש ו"חקות המזבח ביום העשותו" שביחזקאל (ואולי במיוחד פסוק כז, שחותם את העניין ביחזקאל: "והיה ביום השמיני והלאה יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם ורצאתי אתכם...").

105 מן ההקשר ברור שנשמט כאן, והשלמתי מסברה. כנראה נשמט מחמת הדומות.

106 ראה לעיל הע' 104.

107 מגילה כט, ב.

108 השווה סדר רע"ג, סדר פורים, עמ' קז-קח. ועיין אוה"ג למגילה, תשובות, סי' קל, ותשובות רב נטרוניא גאון סי' פה.

109 =אומרים קדיש.

110 מגילה ל, א.

כצד קוראין ו' במקום שאין נוהגין להפסיק בין קורא למפטיר, אינמי שבעה"ד במקום שנהגו להפסיק מכי תשא עד הסדר והמפטיר^{טו} חוזר וקורא בכי תשא. סליק.

סליקו הלכות מגילה

א. בכה"י: נטורנאי.

ב. בכה"י: באגרת.

ג. בכה"י: בגאונים.

ד. בכה"י: ללגנוזות.

ה. בכה"י: ברושל'.

ו. בכה"י: הפסוקות.

ז. בכה"י: הפסקו.

ח. בכה"י: לשלישי.

ט. בשבת שלפניו - בכה"י: שלפניו בשבת.

י. בכה"י: שעבודה.

יא. בכה"י: ביד.

יב. בכה"י: תורת.

יג. בכה"י: וכופולין.

יד. בכה"י: שביעי. אחד המעתיקים פתח לא נכון את המספור ז'.

טו. בכה"י: והמטיר.